

ІНСТИТУТ ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ (ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ)

Богатирьова О.І., к.ю.н.

Поліцейсько фінансово-правова академія

Стаття присвячена інституту покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Визначено порядок і умови їх виконання і відбування.

Ключові слова: виконання, відбування, порядок і умови, покарання, не пов'язані з позбавленням волі, засуджені.

Богатырева О.И. ИНСТИТУТ НАКАЗАНИЙ, НЕ СВЯЗАННЫХ С ЛИШЕНИЕМ СВОБОДЫ (ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНЫЕ ПРИНЦИПЫ) / Полицейско финансово-правовая академия, Украина
Статья посвящена институту наказаний, не связанных с лишением свободы. Определены порядок и условия их исполнения и отбития.

Ключевые слова: исполнение, порядок и условия, наказание, осужденные, исправительный центр.

Bogatyryova O.I. INSTITUTE OF NON-CUSTODIAL PENALTIES (THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS) / Police finance and law academy, Ukraine
The article is devoted to the institute of non-custodial penalties. The sentence order and execution conditions are defined.

Key words: execution, order and conditions, sentence, convict, correctional centre.

Однією з особливостей сучасної української пенітенціарної політики у сфері виконання і відбування кримінальних покарань є тенденція до зменшення сфери застосування покарань у виді позбавлення волі і розширення практики застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Цей процес, безумовно, вплинув на вдосконалення науки і практики щодо правового регулювання призначення, виконання та відбування даних покарань.

У сучасних умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби особливої актуальності набувають питання створення дійових механізмів щодо забезпечення основного принципу Конституції України, згідно з яким людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1, ст.3].

З метою реалізації найвищих цінностей людини, її прав, свобод, інтересів багато країн світу запровадили в Кримінальний і Кримінально-виконавчий кодекси покарання, альтернативні позбавленню волі, застосування яких, як показав час, є найбільш гуманним і виправданим заходом, що сприяє досягненню мети покарання [2, 3]. Ці положення набувають великого значення для розробки сфери правового регулювання пенітенціарної системи України, оскільки вона поєднує певні обмеження для громадян у випадках, передбачених законом, їх прав і свобод, застосування заходів профілактично-виховного впливу [7, 3].

Таким чином, на діючу практику функціонування інституту покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, на наш погляд, суттєво впливають як реформування пенітенціарної системи України, розпочате в 1991 р., так і здобутки вітчизняних та зарубіжних наукових кіл щодо впровадження кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. З цього приводу слушною є думка про те, що рівень цивілізованості сучасної держави визначається не тільки характером ставлення суспільства до покарань за злочини, але і створенням належних умов, які будуть сприяти пошуку шляхів повернення засуджених до законотворчої поведінки.

У юридичній літературі висвітлюється думка про те, що суспільство повинне стимулювати законодавчий процес з метою прийняття будь-яких корисних нововведень. Так, проведений нами аналіз наукових праць показує, що в кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. у всьому світі практика застосування кримінальних покарань почала схилитись у бік альтернатив позбавленню волі. Причинами такого явища було те, що за останні роки в багатьох країнах світу відбулися значні зміни в законотворчому процесі, а також об'єднання наукової думки фахівців щодо необхідності застосування у сфері кримінального правосуддя покарань, не пов'язаних з позбавленням волі [5, 1].

Слід зазначити, що об'єктивна роль пенітенціарної системи полягає насамперед у меті, системі та видах покарань, які вона виконує, створення певних умов для каяття злочинців та надання їм певної соціальної допомоги.

У даній статті ми зосередили свій науковий інтерес на сучасній розробці теоретичної Концепції виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, що свідчить про її актуальність, зумовлює не тільки його наукову, але й практичну значимість.

Проблеми виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, досліджувалися з позицій науки кримінального та кримінально-виконавчого права, кримінології, пенітенціарної педагогіки та психології в роботах багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців: С.С. Алексєєва, Г.П. Байдакова, О.В. Беци, С.М. Бодюла, В.Я. Богданова, І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, І.А. Вартилицької, Р.М. Гури, М.Я. Гуцуляка, В.М. Дрьоміна, О.М. Джужи, А.Т. Іванова, О.О. Книженко, С.І. Комарицького, Л.Г. Крахмальника, А.С. Минаєва, С.М. Пономарева, А.Т. Потьомкіної, М.О. Селєзньова, П.І. Самошина, В.І. Тютюгіна, О.В. Філімонова, В.П. Філонова, С.І. Халимона, Н.Б. Хуторської, С.В. Черкасова, Н.П. Черненка, В.П. Шупілова та інших.

Віддаючи належне їхнім досягненням у галузі кримінального і кримінально-виконавчого права, кримінології, та використовуючи їх у даній статті, автор не тільки певним чином розкриває їх, але й, враховуючи новий Кримінально-виконавчий кодекс України, який набрав чинності з 1 січня 2004 р., здійснює постановку нових завдань та обґрунтовує шляхи їх вирішення.

У той же час слід констатувати, що на сьогоднішній день в Україні напрацьований науковий потенціал щодо виконання і відбування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Головне питання полягає в тому, наскільки існуюча концепція надмірного застосування покарань із позбавленням волі (яка є інститутом старого кримінального, кримінально-виконавчого права) є правомірною і виправданою, і які нові форми і методи необхідно запровадити для ефективного виправлення і ресоціалізації засуджених [4, 445].

Дослідження кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі – не єдиний шлях в галузі пенітенціарної реформи в Україні. Аналогічні дослідження успішно здійснювалися і здійснюються в багатьох країнах світу (Англія, Уельс, Угорщина, Голландія, Росія та ін.). Разом із тим, приступаючи до концептуального обґрунтування нашого дослідження, його напрямків і технології реалізації, ми розуміли, що наявний закордонний досвід не може бути механічно перенесений у вітчизняну науку кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології.

Складність і масштабність поставлених перед дослідженням завдань відразу визначили таку його концептуальну основу, як комплексність. Саме такий підхід став відмінною рисою дослідження, що виділяє його з багатьох інших досліджень.

У цьому зв'язку не тільки результат, але й хід діяльності нашого дослідження корисний як для пенітенціарної системи України, так і для колег із країн СНД, які вирішують на пострадянському просторі аналогічні завдання. Комплексність, як концептуальна основа дослідження, знайшла відображення в ряді принципів, що одержали розвиток на всіх його стадіях.

Дослідження кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, вже на самому початку характеризувалося тим, що його здійснення передбачалося відразу в декількох сферах: правотворчій, організаційно-кадровій, науковій і навчальній. Це викликало необхідність залучення до дослідження широкого кола учасників.

Принципово важливо, що дослідження передбачало не тільки чітку нормативно-правову основу, але і єдність науки і практики, як важелів у проведенні нашого дослідження. Тому воно є суто дослідницьким і винятково прикладним, бо дві його складові знаходяться в органічній єдності. Особливо це важливо тому, що в Україні, унаслідок відомого "пенітенціарного" ухилу в кримінально-правовій політиці і кримінально-виконавчій практиці, наука традиційно розвивалася переважно як "тюрмознавство".

Вчених, чий науковий інтерес лежить у площині альтернативних санкцій, порівняно небагато, а відповідні наукові напрямки у вузах і наукових установах практично були відсутні.

У результаті, у цій частині були вирішені відразу два завдання. З одного боку, дослідження стимулювало наукові дослідження кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, поглиблення співробітництва між ученими (за бібліографічними даними, за останні три роки в області альтернативних санкцій було видано в два рази більше наукових статей, ніж за попередні десять років).

З іншого боку, дослідження спиралося на передові наукові розробки, спрямовані на підвищення ефективності альтернатив і результативності діяльності кримінально-виконавчої інспекції. Зокрема, – на методики кримінологічного прогнозування серед засуджених, способи наукової організації праці співробітників інспекції, психолого-педагогічні рекомендації з виховної та профілактичної роботи з особами, які перебувають на обліку в інспекції. У ході дослідження і узагальнення практики з'явилися пропозиції, ряд яких знайшли своє відображення у Кримінальному, Кримінально-виконавчому законодавстві.

Ми погоджуємося з позицією І.Г. Богатирьова щодо необхідності дослідження міжнародного досвіду, і насамперед в галузі діяльності служб пробації і застосування альтернативних видів покарань, вивчення якого виявилось, безумовно, корисним у світоглядному плані й істотно стимулювало реалізацію задач дослідження. Разом із тим відмітимо, що не всі положення зарубіжного досвіду можливо застосувати в Україні (це залежить від багатьох факторів: економічного стану держави, сформованої суспільної думки та ін.) [6, 43].

Правове забезпечення дослідження містить у собі два аспекти: юридичні основи і їх реалізація та правові засоби досягнення кінцевих цілей. Про перший аспект сказано вище. Що стосується другого, то автор концепції дослідження виходив, зокрема, з тієї обставини, що, згідно з Кримінальним кодексом України, нові покарання, не пов'язані з позбавленням волі, реально змінилися з 2001 р. Практичні питання реалізації цих видів покарань неодноразово обговорювалися на наукових семінарах та конференціях.

Нова редакція Кримінального кодексу України змусила шукати нові шляхи в рамках діючого законодавства і зосередити зусилля в галузі відомчої нормотворчості. Безумовним "проривом" у цьому напрямку було ініціювання судової практики щодо призначення кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Це свідчить про те, що для ефективної співпраці суб'єктів виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, необхідно створити належні законодавчі, матеріально-технічні умови, за допомогою яких реалізувати мету покарання, виправлення і ресоціалізацію засуджених.

У відповідності до поставленої мети та завдань підготовки даної статті нами сформульовані пропозиції та рекомендації, які можуть бути використані персоналом органів і установ виконання покарань у процесі роботи із засудженими:

- по-перше, кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі, є цілком виправданими, відповідають стратегії державної політики щодо скорочення чисельності засуджених у місцях позбавлення волі і суттєвого зменшення державних видатків на їх утримання;
- по-друге, у різні історичні періоди призначення покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, мали місце певні проблеми соціально-політичного, нормативно-правового, організаційного та кадрового характеру. Дані види покарань у своїй основі передбачали виправлення засуджених за допомогою певного організаційно-правового механізму, у якому, у першу чергу, перевага надавалася трудовому, а не виховному впливу. Дане положення і сьогодні в діяльності органів і установ виконання покарань не пов'язаних із позбавленням волі, суттєво не змінилося. Відсутність законодавчого врегулювання засобів виправлення та ресоціалізації до засуджених осіб, які відбувають покарання у виді виправних робіт та громадських робіт, не відповідає нормам міжнародних стандартів, тому існує нагальна потреба її вирішення.
- по-третє, покарання, не пов'язані з позбавленням волі, такі як: позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи є достатньо ефективними видами кримінальних покарань, які адекватно відповідають суспільно-економічним реаліям і сприяють втіленню принципів гуманізму, кримінально-виконавчої політики й економії засобів кримінальної репресії. Визначено, що дані покарання за своїм статусом не позбавляють особу, яка вчинила злочин, і за

вироком суду визнана винною в ньому, соціальних зв'язків, сімейних відносин, їх виконання відповідає умовам досягнення мети кримінального покарання;

- по-четверте, на основі характеристики принципів виконання покарань та враховуючи міжнародні стандарти поведження із засудженими ("Токійські правила"), визначено, що існує потреба в гуманізації вітчизняних нормативно-правових положень, які відповідали б сучасним вимогам виконання покарань, не пов'язаним із позбавленням волі. Сьогодні в національному законодавстві здійснено імплементацію більшості норм, які регулюють порядок та умови виконання та відбування покарань, що дає підстави репрезентувати висновок про потребу в гуманізації інших нормативно-правових положень КВК України, які у своїй основі відповідали б сучасним вимогам діяльності органів і установ виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі;
- по-п'яте, на підставі проведеного нами аналізу практики функціонування служб пробації країн Європейського співтовариства визначено, що для створення подібної служби в Україні необхідно розробити концептуальні підходи щодо відповідного наукового, законодавчого, фінансового, матеріально-технічного та кадрового забезпечення;
- по-шосте, розроблені концептуальні засади кримінологічного аналізу виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, дозволило визнати його як спеціалізовану дослідницько-пізнавальну діяльність, яка реалізується шляхом виконання управлінських функцій, розробити робочі гіпотези, методики володіння інформацією і її оцінки з метою обґрунтованого прийняття рішень для здійснення комплексу оперативно-службових завдань. Створення ефективної системи запобігання вчиненню злочинів та інших правопорушень з боку осіб, які засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, вимагають покращити взаємодію між суб'єктами кримінально-виконавчого процесу щодо контролю за даною категорією осіб;
- по-сьоме, запропоновано розробити сучасні підходи для органів і установ виконання покарань щодо практики застосування методів і засобів профілактично-виховного впливу на засуджених, які відбувають покарання, не пов'язаних з позбавленням волі на підставі вдосконалення системного підходу щодо чіткого визначення пріоритетів профілактично-виховного впливу та його належним інформаційно-аналітичним, науково-методичним, матеріально-технічним забезпеченням. Ігнорування хоча б однієї з цих складових суттєво зменшує процедуру виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та ефективність виправлення і ресоціалізації засуджених.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: зі змінами, внесеними згідно з Законом №2222-IV від 8 грудня 2004 р. – К.: Велес, 2007. – 48 с.
2. Кримінальний кодекс України: Офіційний документ. – К.: Велес, 2006. – 151 с.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 березня 2010 р.: (офіц. текст). – К.: Паливода А.В., 2010. – 96 с.
4. Богатирьов І.Г. Нові види покарань в Україні як альтернатива позбавленню волі (проблеми і перспективи) / І.Г. Богатирьов // Зб.: Держава і право. – Вип.23. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – С. 444-448.
5. Богатирьова О.І. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт виконання покарань: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.І. Богатирьова – К., 2009.
6. Богатирьов І.Г. Пробація – як альтернатива позбавленню волі в Україні: Наукове видання: / І.Г. Богатирьов – Хмельницький: ХмЦНТЕІ, 2010. – 76 с.
7. Вербенський М.Г. Застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Інформаційний бюлетень «Аспект». / М.Г. Вербенський – 2003. – № 1. – С. 3-5.
8. Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких видів покарань: Наказ ДДУПВП та МВС України від 19 грудня 2003 року // Офіційний вісник України. – 2004. – № 2. – ч. 2. – Ст. 90.